

UOT 81.

Lalə Əfəndiyeva
ADU
lmamedova@yahoo.com

GERMANİSTİKADA SEMANTİK ARAŞDIRMALAR

Açar sözlər: *dil, mətn, semantika, koqnitivlik, dilçilik, leksika.*

Key words: *язык, текст, семантика, когнитивность, лингвистика, лексика.*

Ключевые слова: *language, text, semantics, cognitivism, linguistics, lexicon.*

Germanistika- bu sözün tam mənasında almanca danışan xalqların dilləri, ədəbiyyatı, tarixi, maddi və mənəvi mədəniyyətinin öyrənilməsi ilə bağlı bir sıra elmi fənləri əhatə edir. Bu sahədəki tədqiqatlar, hind-Avropa dilləri dairəsində və müstəqil tarixi inkişafı dövəründə alman dillərinin formalaşma prosesləri və qanunauyğunluqlarını, alman xalqlarının ictimai həyatının müxtəlif mərhələlərində mövcudluq formalarını, müasir alman dillərinin quruluşunu və fəaliyyətini əhatə edir. Linqvistikada germanistika-alman dilinin bütün təzahürləri müstəvisində öyrənilməsi ilə məşğul olan xüsusi dilçiliyin bir sahəsidir [1, s.5-7; 8-16; 33-39].

Germanistikanın problemləri ilə məşğul olan tədqiqatçılar bu dillərdə danışan xalqların tarixindən, müxtəlif ölkələrdə alman dilindən istifadənin sosial qanunlarından, müvafiq ölkələrin tarixən formalaşmış (Almaniya, Avstriya, İsveçrə) mədəniyyətindən, dövlət srukturları idarəçiliyin, sosial-siyasi kursun mental prioritetlərinin xüsusi olaraq öyrənilməsinin vacibliyini iddia edirdilər. Ümumilikdə söhbət german dillərindən getdikdə, ingilis dili daxil olmaqla, Böyük Britaniya, ABŞ, Yeni Zelandiyanında dövlət dilidir.

Göstərilən məqsədlər aşağıdakı məsələlərin araşdırılmasını əhatə edir:

– German dilçiliyinin mövzusunun alman tədqiqatlarının mövcud vəziyyəti baxımından aydınlaşdırılması;

– Dillərarası yazışmaların, onların mənbələrinin və bu sahədə fəaliyyət göstərən qanunların öyrənilməsi; müasir dil üçün təsirləri;

German dillərinin əsas inkişaf mərhələləri ilə tanışlıq, onların müqayisəli tarixi;

– Müasir German dillərinin (ingilis və alman) semantik, praqmatik və idrak aspektlərinin öyrənilməsi;

– Ümumi dil nəzəriyyələrinin German dillərinə tətbiqi: sahə nəzəriyyəsi, mətn nəzəriyyəsi, dilin kommunikativ-funksional aspektləri,

əlaqəli elmlər (idrak və differensial psixologiya, sosiologiya, mədəniyyət-şünaslıq, etnoqrafiya, linqvodidaktika);

– Xarici dillərin tədrisi nəzəriyyəsi və metodikasına dair müasir yerli və xarici ədəbiyyatlarla tanışlıq.

“Germanistikanın aktual problemləri” German dillərinin öyrənilməsində aktual sahəni əks etdirir və buna görə də elmin inkişafı ilə birlikdə daim yenilənir. Germanistikaya aid sinxronik tədqiqatlarda bəzən müvafiq xüsusi problemlərlə ümumi dilçiliyin problemləri arasında bir xətt çəkmək çətindir.

German dilçiliyinin ümumi dilçilik daxilində xüsusi bir ixtisas sahəsi kimi German dilləridir. Alman tədqiqatlarının tarixinə nəzəri tədqiqatlarının əsasını təşkil edən ümumi araşdırmalar və müasir tendensiyaların formalaşmasını izləyən əsərlər daxildir:

- a) Linqvistik praktikanın leksik və diskursiv semantikas.
- b) Koqnitologiya.

German dilçiliyinin ənənəvi metodları dillərin müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji tədqiqi, linqvistik vəziyyət və dil vəziyyəti nəzəriyyəsi, dilin xarici və daxili sistemlərinin qarşılıqlı təsiri problemləri ilə bağlıdır. Son onilliklərdə müasir germanistikada baş verən elmi paradigmalardan dəyişməsinə uyğun olaraq əsas diqqət formal və funksional tədqiqat metodlarının nisbətində, bir dilin kifayət qədər təsvir oluna bilmədiyi ümumi dil müddəalarına əsaslanan antroposentrik yönümlü, izahlı və genişləndirici metodların inkişafına yönəldilmişdir. Bir şəxs tərəfindən dilin öyrənilməsi və istifadəsi ilə əlaqəli hər şey linqvistik tədqiqat mövzusu olmalıdır. German dillərini öyrənmə metodları, xüsusən təsviri metodlardan bəri ümumi dilçilik metodlarının özəl material üzərində əks olunması və tətbiqidir.

German morfoloji sisteminin bir çox xüsusiyyətləri ümumi Hind-Avropa birliyindən miras qalmışdır:

1. Ortaq Hind-Avropa dililərinin flektiv sisteminin dillərindən biri idi.
2. İnkişaf etmiş bir ailə və birləşmə sisteminə sahib idi.
3. İsim və sifətlərdən ibarət idi.

Hind-Avropadakı hal sonluqlarına görə üç növ sonluq var idi: 1) bir ismin və sifətin 2) əvəzlilik növünün 3) 1-ci və 2-ci fərdi əvəzliliklərin, eləcə də refleksiv əvəzliliklərin sonluqları.

XIX əsrdə Hind-Avropa və German dillərinin müqayisəli tədqiqatlarının nəzəriyyəçiləri tərəfindən German dillərinin müqayisəli-tarixi təsvirləri haqqında məlumat verilir: J. Grimm, F. Bopp, R. Rask- bu müəlliflərin əsərlərinin dil əlaqələri ilə bağlı mövqeyini əsaslandırmaq üçün, həm də yaxın dillərdəki faktların müqayisəli-tarixi təhlilinin elmi metodlarının əsaslarını

qoymaq baxımından əhəmiyyəti qeyd edilmişdir. Dil bazası, proto-dil konsepsiyası və müasir German dillərində faktların şərh üçün komparativ üsulun rolu nəzərdən keçirilmişdir. İntellektual sistemlərdə dil fəaliyyətinin modelləşdirilməsi baxımından son illərdə ümumi və German dilçiliyi üzrə müqayisəli-tipoloji planda əsərlər yazılmışdır ki, bu da "dil" və "dil fəaliyyəti" anlayışlarının xüsusiyyətlərinin məcmuəsini yeni bir şəkildə qavramağa və konkret material təqdim etməyə imkan verir [2, s. 46-49].

İki və ya daha çox dilin fenomenləri arasında formal semantik oxşarlıq tapıldıqda, bu cür oxşarlığın səbəbi barədə sual yaranır. Bu ilk növbədə, qədim yunan sözü olan "theós" və "Aztek teotl"- 'tanrı' və ya yapon soku kimi bir təsadüf kimi yozula bilər.

Mütəxəssislər Hind-Avropa dillərini, toxar və het ölü dillərindən başqa 6 əsas qrupa bölürlər.

I. German II. Roman III. Slavyan IV. Hind-Aria V. İran VI.(yunan, alban, erməni)

Son illərdə "dil və kompüter", "dil və mədəniyyətlərarası ünsiyyət", "dil və onun insanlara təsiri" sahələrində araşdırmalar güclənmişdir.

Kompüter lüğətləri, kompüter tərcüməsi proqramları və süni intellekt yaratmaq üçün sözlərin mənalının rəsmiləşdirilmiş, sxematik təsvirləri, dəyişdirilməsi və birləşməsi qaydaları, ifadələr və mətnlərin qurulması qaydaları lazımdır. Bu işlər dilçiliyin əlaqəli sahələrində - psixolinqvistika, hesablama dilçiliyi sahəsində hazırlanır. Bu sahədəki əsas problemlər dilin daxili quruluşunu, idrak və ünsiyyət funksiyalarını necə yerinə yetirməsi ilə bağlıdır.

Semantika dil səviyyəsinin bütün müstəvilərdəki dil vahidlərinin məzmununu tədqiq edən bir sahəsidir. Ənənəvi olaraq leksik və qrammatik semantikalar fərqlənir, leksik mənalılar "həqiqi" kimi şərh olunur, qrammatik mənalılar kategorik və əlaqəli olaraq bölünür. İndiyə qədər semantik paradigmatik məsələlər aktual olaraq qalır.

Bu baxımdan Germanistikaya aid tədqiqatlarda sinxron metodlar mənalının təhlili və müxtəlif qruplara bölünməsi mövcuddur: söz ailələri, leksik-semantik qruplar, tematik və funksional-semantik sahələri.

Mənalının təşkil olunmasının mümkün formalarından biri də statik və dinamik bir təbiətin çərçivələridir (M. Minsky, C. Fillmore). Canlı nitq axınında və ya bir mətndə mənalının öyrənilməsi son illərdə "diskursiv semantika" adını aldı (C. Fillmore, T.A. van Dijk). Koqnitologiyanın əsas müddəaları W. Humboldt, E. Sepir, O. Espersen, B. Russell, A.A. Potebnya, İ.A. Baudouin de Courtenay, L.S. Vigotsky, B. Whorf və başqaları tərəfindən araşdırmışdır. Koqnitiv dilçilik linqvistikada yeni, fəal inkişaf edən bir isti-

qamətdir və dilin idrak funksiyasının həyata keçirilməsi problemləri ilə məşğul olur. Buradakı mərkəzi yer obyektin bir konsepsiya və ya zehni nümayəndəliyi anlayışları dil vasitələri adlanan ümumi kateqoriyalar altında ümumiləşdirilməsi proseduru kimi təsnifat anlayışları ilə tutulur. Məfhumlar və kateqoriyalar, yəni dünya bilikləri yalnız sırf elmi deyil, daha sadə düşüncə prosesləri çərçivəsində insanın dünya ilə qarşılıqlı əlaqəsi prosesində yaranır [3, s. 9-12; 50-52; 276-278].

Müasir German dillərinə aşağıdakılar daxildir:

Qərbi German dilləri:

1. İngilis dili. Böyük Britaniyada, ABŞ-da, Avstraliyada, Yeni Zelandiyada, dövlət diidir, əhalinin böyük əksəriyyətinin dilidir. Kanadada ingilis dili iki rəsmi dildən biridir və əhalinin 40% -i tərəfindən danışılır. Cənubi Afrikada ingilis dili də, Afrikaans (Boer) ilə yanaşı rəsmi dillərdən biridir. İngilis ingilislərin bir çox koloniyalarında və protektoratlarında rəsmi dil idi, əksəriyyətində bir və ya daha çox yerli dili ilə yanaşı, rəsmi dil olaraq qaldı. Afrikada bunlardan təxminən 15-i var - Nigeriya, Qana, Uganda, Keniya, Tanzaniya. Ümumilikdə dünyada 300 milyona yaxın insan ingilis dilində danışır. İngilis dili Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 6 rəsmi və işlək dillərindən biridir.

2. Alman dili. Almaniyanın və Avstriyanın milli dilidir, İsveçrənin milli dillərindən biri (fransızca, italyanca və roman dili ilə birlikdə) və Lüksemburqun dillərindən biridir (fransızca və lüksemburqca ilə birlikdə). ABŞ, Rumıniya, Kanada, Cənubi Amerikanın bəzi ölkələrində də yayılmışdır. Ümumilikdə, təxminən 100 milyon insan almanca danışır. (Rusiyada – 1,1 milyon – 1979 sayım) Əsasən Qərbi Alman qəbilələr qrupunun (Franks, Sakslar, Turing, Aleman, Bavar / Bayuvarlar) ləhcələri əsasında formalaşmışdır.

3. Holland dili. Hollandiyanın və Belçika'nın şimal əyalətlərini birləşdirən Flandriya əhalisinin dili. Ümumilikdə, təxminən 20 milyon insan holland dilində danışır.

4. Yəhudi dili Aşkenazi (məşəyi Alman) yəhudilərinin gündəlik və ədəbi dilidir. 10 - 14-cü əsrlərdə formalaşmışdır. İntensiv qarışıqlığa məruz qalan yüksək alman ləhcələrindən birinə, daha sonra isə slavyanlaşmaya əsaslanır. 19-cu əsrin ikinci yarısında mühacirət Avstriya-Macarıstan və Rusiyadan ABŞ, Kanada, Latin Amerikasına və 1933-cü ildən sonra Böyük Britaniya, Cənubi Afrika və digər ölkələrdə Yəhudi dilinin yayılmasına səbəb oldu. İsraildə İbrani dili tərəfindən sıxışdırılır.

5. Friz dili müstəqil milli dil deyil. Əsasən şifahi ünsiyyət dilidir. Frizcə Hollandiyanın Friesland əyalətinin əhalisi danışır – (təxminən 400.000 nəfər), Almaniyada Sutherlandda (Aşağı Saksoniyada bir bölgə,

təxminən 1000 nəfər) və Şlezviqin şimal-qərbində, Şimali Frisian Adaları və Helgoland adasında da danışılır (təxminən 10.000 nəfər).

Şimali Alman (Skandinaviya) dilləri:

1. İslandiya, Qərbi Skandinaviya dilidir. Bu, 242 min insanın danışdığı İslandiyanın rəsmi dilidir. Əlavə olaraq, Amerika Birləşmiş Ştatları və Kanadada İsland dilində, təxminən 35.000 ana dilində danışan var. İsland dilində demək olar ki, dialektal fərq yoxdur. Üzərindəki ən qədim yazılı abidələr XII əsrin ikinci yarısına, ilk çap olunmuş kitablara - XVI əsrə aiddir. Yazı Köhnə İsland dilinə yaxındır. Bu dilin zəngin bir ədəbi ənənəsi var.

2. Norveç dili. Həm də Qərbi Skandinaviya dilidir. Təxminən 4 milyon insanın danışdığı Norveçin rəsmi dilidir. Norveç dili Qərb və Şərq - iki şivə qrupuna ayrılır [5, s. 100-102].

Alman dillərinin inkişaf tarixi şərti olaraq 3 dövrə bölünür:

Qədim - yazı yaranandan II əsrə qədər - ayrı dillərin formalaşması.

Orta - 12 - 15 əsrlər - Alman dillərində yazıların inkişafı və sosial funksiyalarının genişləndirilməsi

Yeni – XVI əsr - hazırda milli dillərin formalaşması və normallaşdırılması.

German dillərində sözün strukturu və onun morphem quruluşu çox mürəkkəb və müxtəlifdir.

1. Söz ən azı bir morfemli və bir fonemlidir.

Bad, fine, well, do, back

2. Söz iki müstəqil morfemdən ibarət ola bilər.

blackbird, chocolate

Alman dillərində mürəkkəb sözləri tədqiq edən M. Abbasova belə nəticəyə gəlmişdir ki, iki müstəqil morfemli mürəkkəb sözə daha çox klassik ədəbiyyatın dilində rast gəlmək olar.

3. Sözdə ən azı bir leksik morphem olmalıdır.

Zer/brech/lich/keit.

4. Bir sözdə leksik morphem və bir və ya bir neçə asılı qrammatik morfemlər mövcud ola bilər. Məsələn: yuxarıdakılar

/ Zerbrechlichkeit / sözlə / Zer /, /brech/, / lich /, / keit /

Alman dilində söz formalaşmasında mürəkkəblik və düzəliş olan sözlər çox aktivdir [6, 44-54, 60-70].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Кибрик А.Е. Принципы лингвистических исследований // Моделирование языковой деятельности в умных системах. М., 1987.

2. Friderici A. Wie kommt der Mensch zur Sprache // Deutschland, 1997. № 5. p.46–49.
3. Современное американское языкознание. М., 2002.
4. Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. М.: Наука, 1988.
5. Германистика. Германские языки. Немецкий язык // Энциклопедический лингвистический словарь. М., 1990.
6. Галич Г.Г. Гносеологическая категория количества и ее применение в современном немецком языке. Омск, 2002.

Lala Efendiyeva

Summary Semantic research in Germanistics

The Germanic languages are one of numerous branches of the Indo-European family of languages. The Germanic languages come from the most ancient Programmatic language. The relationship of the Germanic languages was revealed and proved by European scientists back in the 16th century.

The languages of the Germanic branch of the Indo-European family of languages can be divided into three groups:

Western.

North (Scandinavian).

Eastern.

The Germanic languages developed as a result of numerous migrations of their speakers and eventually went from tribal dialects to literary languages.

Лала Эфендиева

Резюме Семантические исследования в германистике

Германские языки - одна из многочисленных ветвей индоевропейской семьи языков. Германские языки происходят от древнейшего прагерманского языка. Родство германских языков выявлено и доказано европейскими учеными еще в XVI веке.

Языки германской ветви индоевропейской семьи языков можно разделить на три группы:

Западную.

Северную (скандинавскую).

Восточную.

Германские языки развивались в результате многочисленных переселений их носителей и в итоге прошли путь от племенных диалектов до литературных языков.

Rəyüci: fil.f.d.C.Babayev

Redaksiyaya daxil olub: 24.06.2020